

AVIATSIYA MUTAXASSISLARIGA INGLIZ TILINI O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN KASBIY DISKURSNING SUN'IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN TABIIY TILNI QAYTA ISHLASH TEXNOLOGIYALARI YORDAMIDA INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QIYOSIY-LINGVISTIK TADQIQI

Qodirova Ferangiz Himmatillo Qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

kodirovaFerangiz24@gmail.com

0009-0002-36905613

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20758177>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 14-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 16-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 18-iyun 2026 yil

KEY WORDS

aviatsiya diskursi, kasbiy kommunikatsiya, qiyosiy tilshunoslik, korpus lingvistikasi, sun'iy intellekt, tabiiy tilni qayta ishlash, terminologiya, pragmatika, radiotelefon aloqasi, NLP.

ABSTRACT

Mazkur maqolada aviatsiya mutaxassislariga ingliz tilini o'qitishda qo'llaniladigan kasbiy diskursning ingliz va o'zbek tillaridagi lingvistik xususiyatlari sun'iy intellektga asoslangan tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari yordamida qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda aviatsiya terminologiyasi, radiotelefon aloqasi birliklari, kasbiy muloqot modellari hamda diskursning semantik va pragmatik xususiyatlari korpus lingvistikasi hamda NLP vositalari asosida o'rganildi. Tahlillar natijasida aviatsiya diskursining har ikki tilda ham standartlashuv, aniqlik va ixchamlik tamoyillariga asoslanishi, biroq ayrim terminologik va pragmatik birliklarda farqlar mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari aviatsiya ingliz tilini o'qitish jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

KIRISH

XXI asrda globallashtirish jarayonlarining jadallashtirish, xalqaro hamkorlikning kengayishi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida aviatsiya sohasi jahon iqtisodiyoti va transport tizimining eng muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Mazkur sohada faoliyat yuritayotgan mutaxassislarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish esa zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti (ICAO) tomonidan ingliz tili xalqaro aviatsiya aloqalarining rasmiy tili sifatida e'tirof etilganligi sababli aviatsiya mutaxassislari kasbiy ingliz tiliga o'qitish alohida ahamiyat kasb etadi.

Aviatsiya ingliz tili umumiy ingliz tilidan o'zining terminologik tizimi, kommunikativ maqsadi, standartlashtirilgan iboralari va kasbiy diskurs xususiyatlari bilan farqlanadi. Aviatsiya diskursi uchuvchilar, dispetcherlar, texnik mutaxassislar hamda boshqa soha vakillari o'rtasida axborot almashishning maxsus shakli bo'lib, uning asosiy vazifasi parvoz

xavfsizligini ta'minlash hisoblanadi. Shu sababli aviatsiya diskursida qo'llaniladigan til birliklari maksimal aniqlik, ixchamlik va standartlashuv talablariga javob berishi lozim.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt va tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing – NLP) texnologiyalarining rivojlanishi tilshunoslik tadqiqotlarida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. NLP texnologiyalari yordamida katta hajmdagi matnlarni avtomatik tahlil qilish, terminologik birliklarni aniqlash, semantik munosabatlarni o'rganish va diskursning lingvistik modellarini tavsiflash mumkin. Ayniqsa, korpus lingvistikasi va sun'iy intellekt vositalarining integratsiyasi qiyosiy-lingvistik tadqiqotlarning samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi aviatsiya sohasida qo'llaniladigan kasbiy diskursning ingliz va o'zbek tillaridagi lingvistik xususiyatlarini zamonaviy NLP texnologiyalari asosida qiyosiy jihatdan tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi aviatsiya mutaxassislarga ingliz tilini o'qitishda qo'llaniladigan kasbiy diskursning terminologik, semantik va pragmatik xususiyatlarini ingliz va o'zbek tillari misolida qiyosiy o'rganishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy-lingvistik tahlil, diskurs tahlili, korpus lingvistikasi hamda tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida: ICAO tomonidan tavsiya etilgan standart phraseology namunalarini, aviatsiya ingliz tili bo'yicha darsliklar va o'quv qo'llanmalar, radiotelefon aloqasi namunalaridan olingan matnlar, o'zbek tilidagi aviatsiya terminologiyasiga oid manbalar, aviatsiya sohasi mutaxassislari uchun yaratilgan kasbiy matnlar tanlab olindi.

Tadqiqot davomida sun'iy intellektga asoslangan tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarining quyidagi imkoniyatlaridan foydalanildi:

1. Terminologik birliklarni aniqlash.
2. Semantik guruhlariga ajratish.
3. Diskurs birliklarini tasniflash.
4. Ingliz va o'zbek tillaridagi ekvivalentlarni qiyoslash.
5. Kasbiy kommunikatsiyaning pragmatik xususiyatlarini tavsiflash.

Tahlil obyekti sifatida aviatsiya terminlari, buyruq shakllari, ogohlantirish birliklari, radiotelefon aloqasida qo'llaniladigan standart iboralar hamda kasbiy kommunikativ konstruksiyalar olindi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Aviatsiya terminologiyasining qiyosiy tahlili. Tadqiqot natijalari aviatsiya diskursining asosini terminologik birliklar tashkil etishini ko'rsatdi. Aviatsiya terminlari professional kommunikatsiyaning aniqligini ta'minlaydigan asosiy vosita hisoblanadi.

Inglizcha termin	O'zbekcha ekvivalent
Runway	Uchish-qo'nish yo'lagi
Take-off	Parvozga ko'tarilish
Landing	Qo'nish
Flight level	Parvoz darajasi
Air traffic control	Havo harakatini boshqarish xizmati
Emergency landing	Favqulodda qo'nish

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, aksariyat terminlar semantik jihatdan mos ekvivalentlarga ega. Biroq ayrim hollarda ingliz tilidagi terminlar o'zbek tilida tavsifiy tarjima orqali ifodalanadi. Masalan: Air Traffic Control - Havo harakatini boshqarish xizmati. Bu holatda terminning semantik mazmuni saqlangan bo'lsa-da, struktura jihatidan kengayish kuzatiladi.

Radiotelefon diskursining lingvistik xususiyatlari: Aviatsiya diskursining muhim tarkibiy qismi radiotelefon aloqasi hisoblanadi. Ushbu kommunikatsiya turida qisqa va standartlashtirilgan iboralar ustunlik qiladi. Masalan: Pilot: "Ready for departure." Dispatcher: "Cleared for take-off."

O'zbekcha mazmuniy ekvivalenti: Uchuvchi: "Parvozga tayyorman." Dispatcher: "Parvoz uchun ruxsat berildi."

Mazkur misolda ingliz tilidagi iboralar minimal til vositalari bilan tuzilgan bo'lsa, o'zbek tilida grammatik jihatdan kengroq ifoda qo'llanilgan. Pragmatik xususiyatlarning tahlili. Aviatsiya diskursida pragmatik maqsad axborotni tez va aniq yetkazishdan iborat.

Quyidagi birliklar eng faol qo'llanadigan kommunikativ konstruksiyalar sifatida kuzatildi: Maintain altitude, Climb immediately, Turn left, Report position, Contact tower.

Mazkur birliklar buyruq va ko'rsatma xarakteriga ega bo'lib, ularda hissiy-ekspressiv vositalar deyarli uchramaydi. Sun'iy intellekt va NLP texnologiyalarining roli. NLP texnologiyalari aviatsiya diskursidagi terminlarni avtomatik aniqlash va tasniflash imkonini beradi. Masalan, NLP vositalari quyidagilarni aniqlashi mumkin: navigatsiya terminlari, meteorologik terminlar, texnik terminlar, favqulodda vaziyat terminlari, radiotelefon buyruqlari.

Bu esa ikki til o'rtasidagi semantik mosliklarni aniqlash hamda kasbiy ingliz tilini o'qitish uchun terminologik bazalarni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar aviatsiya diskursining yuqori darajada standartlashtirilgan kasbiy kommunikatsiya turi ekanligini ko'rsatdi. Ingliz tilidagi aviatsiya diskursida qisqalik va standartlashuv asosiy tamoyil hisoblanadi. O'zbek tilida esa ma'no to'liqligini ta'minlash maqsadida grammatik vositalardan kengroq foydalaniladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, aviatsiya terminologiyasi xalqaro xarakterga ega bo'lib, terminlarning aksariyati har ikki tilda semantik jihatdan mos keladi. Biroq ayrim terminlarning tarjimasida tavsifiy usul qo'llanilishi sababli struktur tafovutlar yuzaga keladi. Sun'iy intellekt va NLP texnologiyalarining qo'llanilishi terminologik tizimlarni o'rganish, diskurs birliklarini tasniflash hamda qiyosiy-lingvistik tadqiqotlarni amalga oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Shu jihatdan NLP texnologiyalari aviatsiya ingliz tilini o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Tadqiqot natijasida aviatsiya mutaxassislariga ingliz tilini o'qitishda qo'llaniladigan kasbiy diskursning ingliz va o'zbek tillaridagi lingvistik xususiyatlari qiyosiy jihatdan o'rganildi. Aniqlanishicha: aviatsiya diskursining asosiy xususiyatlari aniqlik, ixchamlik va standartlashuvdan iborat, ingliz va o'zbek tillaridagi terminologik tizimlar o'rtasida yuqori darajadagi semantik moslik mavjud, radiotelefon aloqasi diskursida buyruq va ko'rsatma shakllari ustunlik qiladi, NLP texnologiyalari aviatsiya terminologiyasini tahlil qilish va tasniflashda samarali vosita hisoblanadi. Kelgusida ikki tilli aviatsiya korpuslarini yaratish

hamda sun'iy intellekt asosidagi terminologik bazalarni ishlab chiqish ushbu yo'nalishdagi istiqbolli tadqiqotlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
2. McCarthy M. Discourse Analysis for Language Teachers. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
3. Schiffrin D. Approaches to Discourse. – Oxford: Blackwell Publishing, 2018.
4. Jurafsky D., Martin J. Speech and Language Processing. – New York: Pearson Education, 2023.
5. Bowker L., Pearson J. Working with Specialized Language. – London: Routledge, 2019.
6. ICAO. Manual on the Implementation of ICAO Language Proficiency Requirements. – Montreal: ICAO Publications, 2021.
7. Kasimov A. Aviatsiya terminologiyasining lingvistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2020.
8. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

